

ציונות, משפט ליברלי, ממלכתיות:
עיתונות הילדים כמכשיר חינוכי בשנות החמישים
של המאה העשרים
דברים על ספרה של טליה דיסקין "לשון החוק
ושפת הילדים"
מאת
מנחם מאוטנר**

- 1..... פתיחה
- 2..... תרבות
- 2..... הציונות וחינוך הילדים
- 3..... הגישה המכוננת למשפט וגישת התודעה המשפטית
- 4..... עיתוני הילדים, ליברליזם משפטני וממלכתיות
- 5..... הדיון הנרחב במשפט בעיתוני הילדים
- 6..... משפט ליברלי, דתיות ולאומיות
- 6..... "החור השחור": עיתוני הילדים וילדי העולים

פתיחה

ברשימה זו אצביע על המרכזיות של חינוך הילדים בציונות. אטען שכחלק מכך התקיימה בתקופת ה"יישוב" ובימי הראשית של המדינה השקעה גדולה בעיתונות הילדים. אראה שעיתונות הילדים שימשה מכשיר חינוכי חשוב בהטמעת תפיסות משפטיות ליברליות בקרב ילדי שנות החמישים. אטען שניתן ללמוד על מקומו הנרחב של המשפט בחיינו בין השאר מהדיון הנרחב במשפט בעיתונות הילדים של העשור הראשון. אטען שמעיתונות הילדים ניתן ללמוד על קשיי המשפט הליברלי לתפקד בתווך שבין הדתיות היהודית והלאומיות היהודית – קשיים המלווים את המשפט עד הרגע הזה. אסיים בטענה שעיתוני הילדים של שנות החמישים הופנו בעיקר לילדי הקבוצה ההגמונית של הזמן, ופחות לילדי העולים שבאו מארצות המזרח וצפון אפריקה, ושמשפחותיהם יושבו בפריפריה הגיאוגרפית של המדינה. אציע שבהמשך למחקרה של טליה דיסקין יתקיים מחקר באשר לתכנים שאותם קראו המבוגרים והילדים בפריפריה הגיאוגרפית.

תרבות

חייהם של בני האדם, כמו חייהם של כל האורגניזמים החיים, נשלטים על ידי המערכת הגנטית-ביולוגית. ואולם מה שייחודי לגבי בני האדם הוא שחייהם נשלטים על ידי מערכת גדולה נוספת, המערכת התרבותית. התרבות שאליה אנחנו נולדים ושבה אנחנו עוברים סוציאליזציה קובעת מי אנחנו, כלומר מה תהייה קטיגוריות התודעה שבאמצעותן ניתן משמעות לקורה בחיינו, ולקורה בעולם החברתי ובעולם הטבעי. כל תרבות מורכבת ממספר גדול של קטיגוריות שמארגנות את העולם גם באופן תיאורי וגם באופן נורמטיבי. חומר הגלם הנוסף של התרבות, לצד הקטגוריות, הן פרקטיקות ההתנהגות שאותן מכוננת התרבות.¹

מרבית הקטיגוריות של התרבות הן תוצר של תהליכים בלתי יזומים ובלתי מתוכננים, הנמשכים מאות בשנים - תהליכים שבהם מספר גדול של בני אדם יוצרים קטגוריות תרבותיות ומפעילים אותן במסגרתן של פרקטיקות חברתיות. ואולם, חלק מקטיגוריות התרבות הן תוצר של תהליכים מודעים, יזומים, ומתוכננים.

הציונות וחינוך הילדים

הציונות ביקשה לחולל מהפכה תרבותית בחיי היהודים בדרך של יצירת תרבות חדשה, יש מאין, תרבות שהיא לא רק נבדלת מתרבות היהודים בגולה – הכוונה לגולה המזרח-אירופית, כמוכּוּן – אלא ממש הפוכה לתרבות הזו. עוד בימי "חיבת ציון", שקדמו לימי הציונות ההרצליאנית, מנהיגים ציונים השקיעו מאמץ אינטלקטואלי רב בחשיבה ובדיונים באשר לתכנים שצריכים להתקיים בתרבות החדשה הזו.² מודעות רבה במיוחד הוקדשה לפרויקט של חינוך הילדים, "האדם החדש" של הציונות, בהתאם לעקרונות התרבות החדשה. זו הסיבה שבגללה החינוך היה כל כך חשוב בציונות, ומעמד המורים היה גבוה. וחלק מהחינוך הזה היה בדרך של חינוך בלתי פורמלי, מחוץ למסגרות הלימודים של גני הילדים ובתי הספר, למשל באמצעות עיתוני הילדים, תנועות הנוער, ועוד.

אכן, טליה דיסקין מראה שבשנות החמישים התגייסו לעריכת עיתוני הילדים, לכתיבה בהם, ולאירוס טובי המחברים וטובי המאירים של אותו הזמן, ובהם יצחק יציב, נחום גוטמן ("לובנגולו מלך זולו" למשל נולד בחבורות של "דבר לילדים"), אהרן זאב, שמשון מלצר, אוריאל אופק, אריה נבון, שלמה ניצן, רות שלום, יוחנן סימון, שמואל כץ, נפתלי בזם, בנימין תמוז, יעקב אשמן, לאה גולדברג, ימימה

* טליה דיסקין, **לשון החוק ושפת הילדים** (2022); רשימה זו מתפרסמת כחלק מאוסף פרסומים בעקבות ערב עיון לכבוד צאתו של ספרה החדש של ד"ר טליה דיסקין: "לשון החוק ושפת הילדים" שהתקיים באוני' תל אביב (27.12.2022).

** פרופסור מן-המניין (אמריטוס) הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל אביב.

¹ מנחם מאוטנר, **משפט ותרבות** (2008) פרק א'.
² מנחם מאוטנר, **משפט ותרבות בישראל בפתח המאה העשרים ואחת** (2008) פרק ד'.

טשרנוביץ-אבידר, מרים ילן שטקליס, אברהם ברוידס ואליעזר שמאלי. כל זאת, כמובן, לצד חשיבותם הגדולה של ספרי הילדים והנוער בציונות, נושא שנחקר לא אחת.³

הגישה המכוננת למשפט וגישת התודעה המשפטית

אחד הדברים שלומדים מקריאת ספרה של דיסקין הוא התפקיד החשוב שממלא המשפט בתרבות, כלומר בחיינו. כדי להבין את התפקיד החשוב, המכריע, שממלא המשפט בתרבות כדאי לשוב ולהזכיר כמה דברים ידועים, היינו שלוש התקופות הגדולות במשפט המערבי של המאות האחרונות. כידוע, בארצות הברית, החל מאמצע המאה התשע עשרה ועד שנות העשרים של המאה העשרים, ובשאר מדינות העולם האנגלו-אמריקאי, לרבות ישראל, עד העשורים האחרונים של המאה העשרים, שלט הפורמליזם המשפטי. מכיוון שהפורמליזם תופס את המשפט כמנותק מהחברה ומחיייהם של בני האדם החיים בחברה, החשיבות שהוא מייחס למשפט אינה רבה. בשנות העשרים, וגם זאת ידוע כמובן, עלה בארצות הברית הריאליזם המשפטי. הריאליזם חולל במשפט לא פחות מאשר מהפכה קופרניקאית. הוא טען שהמשפט משפיע בצורה עמוקה על חיייהם של בני האדם, ומכיוון שכך השאלה המכרעת באשר להסדרים משפטיים אפשריים צריכה להיות אילו ערכים ואיזו חלוקה של משאבים מטריאליים המשפט יכונן בחייהם של בני האדם. ברור אפוא שהריאליזם הגביר מאוד-מאוד את הבנתנו באשר לחשיבות של המשפט בחיינו.⁴ ומה שפחות ידוע הוא התקופה השלישית בתולדות המשפט המערבי של המאות האחרונות, תקופה המתחילה בארצות הברית בשנות השמונים של המאה העשרים, תקופה שבה עלתה כדי בכורה הגישה המכוננת למשפט. הריאליזם, עם כל הבנתו את החשיבות הגדולה של המשפט, תפס את המשפט כזירה נבדלת מחיי היום של בני האדם, היינו כממוקם במוסדות המשפט. הגישה המכוננת מציעה תפיסה רדיקאלית בהרבה של המשפט, תפיסה המביאה לשיא את הבנתנו את חשיבות המשפט. הגישה המכוננת טוענת כי המשפט משוקע בכל אינטראקציה חברתית שאנחנו נתונים בה, ומכיוון שכך המשפט מכונן את הפרקטיקות החברתיות שבהן אנחנו נוטלים חלק בחיי היום שלנו.⁵

אחת הגישות שנוולדו מתוך הגישה המכוננת למשפט היא גישת התודעה המשפטית, ה-legal consciousness, שדומה כי בה ממקמת דיסקין את הדיון שלה. גישה זו מבקשת להבין אילו הבנות באשר למשפט משוקעות בתודעותיהם של מי שאינם משפטנים כשהם פועלים בחיי היום של שלהם, וגם אילו הם התהליכים החברתיים שבגדרם מתעצבות התפיסות המשפטיות שבתודעת של מי שאינם

³ זהר שביט, "התפתחות ספרות הילדים בארץ-ישראל", בתוך: **תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, בנייתה של תרבות עברית בארץ-ישראל** (משה ליסק, עורך ראשי, זהר שביט עורכת ומחברת ראשית, תשנ"ט) 439.

⁴ מהפכה נוספת, מהפכה משנית, שחולל הריאליזם הייתה הטיעון שאת המענה לשאלות בדבר השלכותיו של המשפט יש לבסס לא על אינטואיציות השכל הישר של השופטים, כפי שהיה הדבר בפורמליזם, אלא על ידע אקדמי הלקוח ממדעי החברה וממדעי הרוח.

⁵ מנחם מאוטנר, **משפט ותרבות** (2008) פרק ב'.

משפטנים.⁶ ברור, שכאשר חושבים כך על המשפט ועל מקומו בחינוך, השאלה אילו תפיסות משפטיות מונחלות לקוראים צעירים הקוראים להנאתם ולפי תומם עיתוני ילדים, למשל, נעשית שאלה מכרעת. זאת, משום שניתן להניח שמרבית, אם לא כל, התפיסות המשפטיות האלה יהיו חלק מהתודעות של הילדים בשארית חייהם, כלומר גם כאשר יהיו בני אדם בוגרים.

עיתוני הילדים, ליברליזם משפטי וממלכתיות

בעקבות תהליכי האנגליפיקציה של המשפט שהתקיימו בשלושים שנות המנדט, המשפט הישראלי הוא במידה מכרעת משפט ליברלי. לכן, ברור שהתפיסות המשפטיות שהנחילו עיתוני הילדים לקוראיהם הצעירים היו תפיסות שגילמו את עקרונות היסוד של הליברליזם: בראש ובראשונה עקרון שלטון החוק, היינו הכפיפות השווה של כל האזרחים למשפט שנוצר על ידי המוסדות הממלכתיים הדמוקרטיים של המדינה. מצד אחד, המשימה של הטמעת ערכי שלטון החוק השתלבה היטב במושג הממלכתיות, שכפי שהראה בהרחבה ניר קידר את המושג הזה ביקש להפיץ באותו הזמן האב המייסד של המדינה, דוד בן גוריון,⁷ ומצד שני, כפי שהראו רבים, ובהם אהוד שפרינצק המנוח, כאשר קמה המדינה התקיימה בה מסורת מושרשת של אי-לגליזם, שהובאה מהגולה ומתקופת המנדט.⁸

אכן, על בעיות הממלכתיות של ישראל בשנות החמישים ניתן ללמוד גם מכך שדיסקין דנה בארבעה עיתוני ילדים, שכל אחד מהם היה נצר למפלגה או לתנועה פוליטית נבדלת. דן מירון כתב שהספרות של תקופת המנדט היתה "ספרות ממופלטת" – לכל מפלגה מרכזית היו הסופרים והמשוררים שלה, הוצאות הספרים שלה, וכתבי העת שלה.⁹ מסתבר אפוא שבשנות החמישים גם עיתונות הילדים הייתה ממופלטת – כאמור, עדות לבעיות הלא-פשוטות של הממלכתיות של אותו הזמן.

נוסף על שלטון החוק, עיתוני הילדים הנחילו גם תפיסות חשובות אחרות של הליברליזם הישראלי הממושפט: היותם של כל האזרחים נשאים של החירויות והזכויות הליברליות, היינו התפיסה שכוחה של המדינה ביחס לאזרחיה מוגבל על ידי המשפט, ושפגיעה של המדינה בזכויות של אזרחיה תוכל להתקיים רק, ואך ורק, אם המשפט יתיר זאת. ודבר נוסף שהנחילו עיתוני הילדים לקוראיהם הוא חשיבות קיומם של מוסדות משפט עצמאיים ונגישים לשם הגנת האזרחים מפני עוצם ידה של המדינה, וחשיבותן של הערובות הפרוצדוראליות של המשפט הפלילי, היינו חזקת החפות, הצורך להוכיח את אשמת הנאשם מעבר לכל ספק סביר, הזכות להיות מיוצג על ידי עורך דין, והזכות להישפט על ידי שופט או שופטת הפועלים באי-משוא פנים. אנחנו נוטים לשכוח שכל הערכים האלה הם הישגים רוחניים ראשונים במעלה שאליהם

⁶ שם.

⁷ ניר קידר, ממלכתיות – התפיסה האזרחית של דוד בן-גוריון (2009).

⁸ אהוד שפרינצק, איש הישר בעיניו – אי-לגליזם בחברה הישראלית (1986) פרקים ג', ד'.

⁹ דן מירון, "מיוצרים ובונים בלי בית", בתוך: אם לא תהיה ירושלים – הספרות העברית בהקשר תרבותי-פוליטי 11 (1987).

הגיעה תרבות המערב בתהליכים בני מאות בשנים, ושההישגים הרוחניים האלה מגולמים במשפט הליברלי שלנו, ומכאן החשיבות העצומה של הנחלתם לילדים, כדי שיהיו בשבילם בבחינת המובן מאליו, חלק מהשכל הישר שלהם, לשארית חייהם.

הדיון הנרחב במשפט בעיתוני הילדים

טענתי שהגישה המכוונת למשפט מביאה את הבנתנו באשר לחשיבות המשפט לשיאה. אכן, כאשר קוראים את ספרה של דיסקין מגלים שהמשפט, אפילו זה הנדון בעיתוני הילדים, נמצא בכל ספירה וספירה של חיינו. בין השאר מסתבר מקריאת הספר שילדי שנות החמישים נחשפו באמצעות עיתוני הילדים שקראו לוויכוח על יצירת החוקה הישראלית, ויכוח שכידוע הוכרע ב"החלטת הררי" של יוני 1950; לסרבנות השירות של אמנון זכרוני;¹⁰ למאבק בשחיתות של ארגון "שורת המתנדבים";¹¹ לשאלת הנחיצות של צנזורה על סרטים ומחזות; לשאלת עונש המלקות; ובאופן יחסי גם ללא מעט משפט בינלאומי, למשל במסגרת דיונים בהסכמי שביתת הנשק שבעקבות מלחמת העצמאות, ובמסגרת דיון בפרשת האוניה "בת גלים", שביקשה לעבור בתעלת סואץ בשנת 1954, ואולם צורתה נאסר ומטענה הוחרם.

רושם חזק אחר שעולה מהספר הוא הנורמטיביות החזקה של המשפט: לעסוק בנושאים משפטיים פירושו לעסוק באופן עמוק בשאלות נורמטיביות, ולכן חינוך משפטי של ילדים הוא בראש ובראשונה חינוך מוסרי, ולכן גם צדקו כמובן הריאליסטים כשטענו שכאשר עוסקים בשאלות הנורמטיביות האלה צריך להסתייע בחומרים הלקוחים מהאתיקה ומהתיאוריה הפוליטית. למרבה הצער, שופטים עושים שימוש מועט מדי באתיקה ובתיאוריה הפוליטית - כך בפסיקתו של בית המשפט העליון שלנו וגם בפסיקה של מקבילו האמריקאי. אחרת, כיצד אפשר להסביר למשל את ההכרה של בית המשפט העליון שלנו בהפרדה בין המינים בהשכלה הגבוהה, דבר שמנוגד באופן חזיתי לעקרונות היסוד של הליברליזם באשר לאופן שבו צריכה להתנהל החברה האזרחית של המדינה הליברלית.¹² באופן דומה, איך אפשר להסביר את פסק דין Dobbs האמריקאי, בעניין ההפלות, שבו לפחות בפסק הדין של שופטי הרוב אין כמעט שום התייחסות לעקרונות יסוד של התיאוריה הפוליטית של הליברליזם, למשל עקרון האוטונומיה.¹³

טענתי שהמשפט הישראלי, המשפט של בתי המשפט, הוא משפט ליברלי. אבל חשוב להבין את תנאי הפעולה של המשפט הזה, וכדאי לשים לב לכך שתנאי הפעולה האלה עולים ומשתקפים בכיורור גם מהדיון במשפט בעיתוני הילדים של שנות החמישים.

¹⁰ מיכאל קרן, אמנון זכרוני: פרקליט אחר (1999).

¹¹ פולה קבלו, שורת המתנדבים – קורותיו של ארגון אורחים (2007).

¹² מנחם מאוטנר "על מקומם של האמפירי והנורמטיבי במשפט – מחשבות בעקבות רשימתה של נטע ברק-קורן ופסק הדין בעניין ההפרדה המגדרית בהשכלה הגבוהה" *ICON-S-IL Blog* (31.7.2021).

¹³ מנחם מאוטנר "הלכת Dobbs ואנחנו" *ICON-S-IL Blog* (25.10.2022). לדיון נרחב בשאלה המקום שצריך להינתן לאתיקה ולתיאוריה הפוליטית בפסיקתם של בתי המשפט ראו: Bruce A. Ackerman, *Private Property and the Constitution* (1977)

משפט ליברלי, דתיות ולאומיות

המשפט הישראלי מתפקד החל מיזמו הראשון בין שתי מערכות תרבותיות גדולות, ששתיהן נהנות מרמה גבוהה של מיסוד, וששתיהן שזורות זו בזו ומחזקות זו את זו אהדדי: הדתיות היהודית והלאומיות היהודית. חשוב להבין שערכים מרכזיים של כל אחת משתי המערכות האלה מנוגדים לערכים יסודיים של המשפט הליברלי. בניסוח אחר, המשפט הישראלי מאוים כל העת על ידי הדתיות היהודית ועל ידי הלאומיות היהודית.¹⁴

אכן, באופן בלתי נמנע מצבו זה של המשפט עולה פעם אחר פעם גם מספרה של דיסקין. לדוגמא, היא דנה בפרשת קיבייה מאוקטובר 1953, שבה מבצע צבאי של צה"ל הסתיים במותם של עשרות אזרחים ירדנים, והכל בניגוד לעיקרים בסיסיים גם של דיני המלחמה של המשפט הבינלאומי וגם של המוסר. כאשר דיסקין דנה בפרשה זו, היא מראה את הניסיון - הכושל - של המבוגרים בשנות החמישים המוקדמות ליישב בין פעולת מנגנון מרכזי של הלאומיות היהודית, הצבא, מצד אחד, לבין הציוויים של המשפט הבינלאומי והמוסר, מצד שני. בדומה לכך, דיסקין דנה באופן שבו "כיסו" עיתוני הילדים את תופעת "ההליכה לפטרה" באותם ימים. מצד אחד, ברור שההולכים הפרו את כללי המשפט בכך שיצאו את הארץ בלא רשות ונכנסו לארץ אחרת בלא רשות, ודבר זה בא לידי ביטוי בעיתוני הילדים. אבל מצד שני, ההולכים לפטרה גילמו במעשיהם עיקרים חשובים של התרבות הלאומית המתהווה, כמו אהבת הארץ וכיבושה "באמצעות הרגליים", והיחשפות לטבע ולצומח שלה, ערכים שגם אותם ביטאו עיתוני הילדים כאשר הם דנו במקרי ההליכה לפטרה.

אכן, הסיפור שדיסקין מספרת לנו הוא לא רק הסיפור של חינוך משפטי ומוסרי של ילדים. אלא, ניתן ללמוד מדיונה לא פחות גם על העמדות של מבוגרים בעלי השפעה בזמן ההוא בשאלות של משפט ומוסר, וגם משפט ולאומיות. ודומה שהלקח של הדין ברור: האנשים האלה היו בראש ובראשונה מחויבים ללאומיות היהודית המתחדשת, ורק אחר כך לכל הדברים האחרים, למשל העקרונות הליברליים והמוסריים של המשפט.

"החור השחור": עיתוני הילדים וילדי העולים

דיסקין גם אינה נמנעת מלהצביע על "החור השחור" של עיתוני הילדים של אותן הזמן, ובעצם של הרבה ממה שקרה באותו הזמן: עיתוני הילדים הופנו בעיקר לילדי הקבוצה ההגמונית של הזמן, כלומר ילדי תנועת העבודה ושתי שותפותיה - הציונות הדתית ומה שידוע כ"חוגים האזרחיים", וככל הנראה מעט מאוד, או מעט מדי, הם הופנו לילדי העולים שבאו מארצות המזרח וצפון אפריקה, ושמשפחותיהם יושבו בפריפריה הגיאוגרפית. הנה אפוא נושא למחקר נוסף, בעקבות המחקר של דיסקין: מה קראו המבוגרים באותו זמן ביישובים המרוחקים ההם, ומה קראו הילדים? למרבה

¹⁴ מנחם מאוטנר הליברליזם בישראל פרק שלישי (2019).

הצער, זו לא רק שאלה אינטלקטואלית חשובה ומסקרנת, אלא, עד הרגע הזה, ופה הכישלון של האינטגרציה שהמדינה הצעירה ביקשה לחולל, זו גם שאלה בעלת משמעויות פוליטיות ברורות.